

Hac Fetvalarının Güncelleştirilmesi ya da ‘Hac İbadetinizi Benden Alın’ ve ‘Hiçbir Sakınca Yoktur’ Hadisleri Arasındaki İnce Çizgi

Halil İbrahim KUTLAY*

“Updating the Hajj Fatwas
or Where to Stand Between
the Hadiths ‘Take your rites
of Hajj from me’ and ‘No
harm’”

Abstract: The Hajj pilgrimage is a disciplined, dynamic, and multifaceted act of worship, meticulously observed by distinguished representatives of the Islamic world, with precise rules and program. The importance of health, travel, food, accommodation, transportation, and security during Hajj is as significant as maximizing the spiritual benefits, strengthening Islamic brotherhood, and enhancing the awareness of being part of the Ummah. Informing and educating pilgrims with knowledge-rich programs before and during Hajj is also crucial. While performing this exceptional worship in the desired and prescribed manner is the fundamental aspiration, this can sometimes be complicated by harsh climatic conditions, health issues, and transportation problems. When the principles and guidelines in Hajj fatwas conflict with reality, updating these fatwas becomes a topic of discussion. In the practice of Hajj, two hadiths are often mentioned. One emphasizes the importance of performing Hajj in accordance with established rules, as stated in the phrase “Learn your Hajj rites from me.” The other, particularly during the Farewell Pilgrimage in Mina, where Prophet Muhammad answered many questions with “La haraj/No harm,” signifies the aspect of ease and facilitation. Utilizing the scholarly concessions provided in Hajj is sometimes not just ‘necessary’ but ‘essential.’ The hadith, “Allah loves the observance of His permissions as much as His commands,” indicates that fulfilling religious permissions in accordance with religious measures is also pleasing to Allah. There is no harm in elderly, disabled, sick, exhausted, or legitimately excused pilgrims availing themselves of these concessions and fulfilling the minimum requirements of Hajj. However, variations in practice should be considered for those who are of able age and health. This article evaluates the views on concessions and obligations in the context of contemporary practices in Arafat, Muzdalifah, and Mina, where the most intense duties of Hajj are performed, and explores practical solutions.

Citation: Halil İbrahim KUTLAY, “Hac Fetvalarının Güncelleştirilmesi ya da ‘Hac İbadetinizi Benden Alın’ ve ‘Hiçbir Sakınca Yoktur’ Hadisleri Arasındaki İnce Çizgi” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XXI/2, 2023, pp. 265-278.

Keywords: Āfiyet, Mu’āfāt, Yakīn, Yakīnī Faith, Demand of āfiye.

Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İslâmî İlimler Fak.Hadis, İSTANBUL,
halilikutlay@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-3318-2977

Geliş: 06.12.2023

Yayın: 31.12.2023

I. Giriş

Hac ibadeti, İslâm coğrafyasının seçkin temsilcileri tarafından yerine getirilen programı hassas, kuralları net, çok yönlü, disiplinli ve dinamik bir ibadettir. Hacda farklı coğrafya, farklı gelenek, farklı kültür ve farklı bilgi sahibi milyonların organizesi söz konusudur.¹ Hac ibadetine sağlık, seyahat, gıda, konaklama, ulaşım ve güvenlik konularının önemli olması kadar; haccın manevî ikliminden azamî yararlanılması, İslâm kardeşliğinin ve ümmet bilincinin güçlendirilmesi adına hacıların hac ibadeti öncesi ve hac mevsimi sırasında bilgi ve duygu yüklü programlarla bilgilendirilmesi ve şuurlandırılması da çok önemlidir. Değişen ve gelişen şartlar ne olursa olsun hac ibadetine ruhu, özü ve anlamı değişmeyecek ama hac yolculuğu ve hac organizasyonları bu bağlamda sürekli gelişecek, değişecek, dolayısıyla dün verilen fetvaların bugün güncelleştirilmesi zorunlu olacaktır.

II. Hac Fetvalarının Güncelleştirilmesi

Bu müstesna ibadetin istenen ve emredilen şekilde yerine getirilmesi ana gaye olmakla birlikte; bu durum yoğun izdiham, sağlık sorunları ve ulaşım problemler, bazen çok sıcak, bazen sağanak yağmur ve fırtına gibi sert iklim şartları, zaman zaman sağlık sorunları ve ulaşım problemleriyle zorlaşmaktadır. Hac yolculuğundaki beklenemedik şartlar, yeni bakış açılarını ve yeni fetvaları zorunlu kılmaktadır. Hac fetvaları gerçeklikle çatıştığında yeni çözüm yollarının aranması, dolayısıyla fetvaların güncelleştirilmesi veya ruhsatlara başvurulması söz konusu olmaktadır.

Verilecek her fetvanın zaman, zemin ve kişiye özel olacağı, genelleme yapılamayacağı; her fetvanın her zaman, her durumda, her yerde ve herkes için geçerli olamayacağı da bilinmektedir. Gelişen hayat şartlarına bağlı olarak her ibadette olduğu gibi hac ibadetine de bazı azîmet ve ruhsatların olması gayet tabiidir. Hatta hac ibadeti, azîmet ve ruhsatların en çok gündeme geldiği ibadettir.

A. Hac İbadetinde Azîmet ve Ruhsata İşaret Eden İki Hadis

Hadis kaynaklarında hacdaki ruhsat ve azîmeti özetleyen iki temel ölçü niteliğinde iki sahih hadis nakledilmektedir. Hac ibadeti söz konusu olduğunda müjdeli ve özendirici hadisler yanında özellikle uygulamada bu iki hadis, sık sık gündeme gelmektedir.

Bu iki hadisin birinde “*Hac ibadetinizi benden alın*” ifadesiyle haccın belirlenen kurallara uygun bir ibadet olarak yerine getirilmesine vurgu yapılmaktadır. Hac ibadetine asıl kural haccın Hz. Peygamber (s.a.v)’in yaptığı şekilde yerine getirilmesidir. Diğer hadiste ise özellikle Mina’da bayramın birinci günü Hz. Peygamber’in kendisine sorulan pek çok soruya cevap olarak verdiği; “*Lâ*

¹ Makalenin ilk versiyonu için bkz. Kutlay, Halil İbrahim, *Nebevi İklim*, Ravza Yay., İstanbul, 2022; s. 265-271.

harac/Hiçbir sakınca yok”, hadisinde o gün hacılara kolaylık gösterildiği görülmektedir.

1. “Hac ibadetinizi benden alın”, Hadisi

“*Hac ibadetinizi benden alın*”, şeklinde tercüme edilen hadisin merfû metni, kaynaklarda birbirlerine benzer dört ayrı şekilde yer almaktadır:

Câbir b. Abdillâh (r.a.)’dan nakledilen bu hadis; Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i,² Müslim’in *Sahih*’i,³ Ebu Davud’un *Sünen*’i⁴ ve Beyhakî’nin *Sünen*’inde bir rivayette⁵ (لِيَأْخُذُوا مَنَايِكَكُمْ) şeklinde; Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i⁶ ve Beyhakî’nin *Sünen*’inde bir rivayette⁷ (لِيَأْخُذَ أُمَّتِي مَنَايِكَهَا) şeklinde; Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inin başka rivayetlerinde⁸ ve Nesâî’nin *Sünen*’inde⁹ (خُذُوا مَنَايِكَكُمْ) şeklinde zikredilmiştir.

Bu ifadeler birbirine yakın anlamda olmakla birlikte, konu ile ilgili eserlerde, hutbelerde ve konuşmalarda ise genellikle Beyhakî’nin *Sünen*’indeki¹⁰ (خُذُوا عَنِّي مَنَايِكَكُمْ) ifadesi meşhur olmuştur.

2. “Lâ Harac/Sakınca yok”, Hadisi

Veda haccında özellikle Mina’da bayramın birinci günü Hz. Peygamber’in kendisine sorulan pek çok soruya cevap olarak verdiği; “*Lâ harac/hiçbir sakınca yok*”, hadisinde kolaylık gösterildiği görülmektedir.

“*Lâ harac/Hiçbir sakınca yok*” ifadesinin yer aldığı hadislerin tamamında Hz. Peygamber’e Mina’da bayramın birinci günü taş-kurban-traş sıralamasında sıraya uymama konusunun sorulduğu görülmektedir.

Abdullah b. Amr b. Âs hadisinde; Allah Rasûlü (s.a.v) Veda Haccında Mina’da insanların sorularına muhatap oldu. Bir adam geldi; Kurban kesmeden önce traş oldum. Bu sırayı fark etmedim, dedi. Allah Rasûlü (s.a.v): “*Kurban kesmeden önce traş olabilirsin, sakınca yok*,” buyurdu. Bir başkası geldi;

² Ahmed b. Hanbel, *Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, el-Müsned*, Kahire, 1313/1985; III, 337.

³ Müslim b. Haccac Ebu’l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Neysabûrî (ö.261/875), *el-Cami’u’s-Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981; “Hac” 310 (1297)

⁴ Ebu Davud, Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî, *es-Sünen*, thk. İzzet Ubeyd ed-De’as ve Adil es-Seyyid, Daru’l-Hadis, Humus, 1.bsk, 1394/1974; “Menâsik” 78 (1970).

⁵ Beyhakî, Ebu’l-Fazl Muhammed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî eş-Şafîî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1994; V, 188 (9465); a.mlf, V, 212 (9552).

⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 301.

⁷ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 188 (9466).

⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 318, 366.

⁹ Nesâî, Ebu Abdirrahman, Ahmed b. Şüayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünen*, (bi-Şerhî’s-Süyûtî ve Haşiyeti’s-Sindî), Daru’l-Fikr, Beyrut, 1.bsk, 1348/1930 “Menâsik” 220 (3061), 221 (2063).

¹⁰ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 204 (9524).

Taş atmadan önce kurban kestim. Bu sırayı fark etmedim. dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) o gün öne alınan veya ertelenen hangi konu sorulmuşsa; “*Lâ harac/sakinca yok,*” buyurdu.¹¹

Abdullah b. Abbas¹², Hz. Ali¹³, Cabir b. Abdullah¹⁴ ve Üsâme b. Şerik¹⁵ hadisinde de “*Lâ harac/hiçbir sakinca yok,*” ifadesi nakledilmektedir.

“*Hac ibadetinizi benden alın*” ve “*Hiçbir sakinca yok*” hadislerinin her ikisi de “sahih” olup temel hadis kaynaklarında yer almaktadır. Birinci hadise göre hac ibadeti, Hz. Peygamber’in gösterdiği şekilde yerine getirilmelidir. İkinci hadise göre ancak özel şartlar ve zorunlu durumlar sebebiyle ilmî ölçülere uygun ruhsatlar ve fetvalar verilebilmelidir. Bu iki hadis arasındaki orta yol ve ince çizgi önemlidir. Bu konuda yazılan makalelerde bu konu titizlikle ele alınmaktadır.¹⁶

“*Lâ harac/hiçbir sakinca yok*” nebevî ifadesi, zaman zaman maalesef yanlış bir şekilde kullanılmaktadır. Bu ifade çok önemli nebevî ifade olup hac hadislerinde zaman, mekân ve şartlarla irtibatlı bir ruhsat ifadesi olarak kullanılmıştır. Bu ruhsat, hacda ve diğer ibadetlerde mutlak olarak geçerli bir ifade olmayıp sadece iki durumda söz konusudur.

1. Normal şartlarda yapıldığı takdirde haram olan bazı hususların *zaruret* (can tehlikesi veya telafisi mümkün olmayacak şekilde zarar görme) durumunda yapıldığında günah ve mahzur olmamasıdır. Zira Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “*Allah din konusunda size hiçbir güçlük yüklememi*” (Hac, 22/78) “*Allah size yalnızca murdar eti, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri çok zor durumda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça ve sınırı aşmadıkça (bu sayılan şeylerden ölmeyecek kadar yemekte) kendisine günah yoktur.*” (Bakara, 2/173)

¹¹ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-sahih*; “İlim” 23,46 (83,124); Müslim, “Hac” 327-333 (1306); İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut, 1373/1954; “Menâsik”, 74 (3051); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvame, Daru’l-Kible, 1.bsk., Cidde, 1437/2006; XX, 88-89 (37295); Tahavî, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdi el-Misrî, *Şerhu maâni’l-âsâr*, thk. Muhammed Zühri en-Neccar, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1. bsk., Beyrut, 1399/1979; II, 237; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 229-231 (9620-9623).

¹² Buhârî, “İlim” 24 (84); Hac 125 (1721,1722,1723); Müslim, “Hac” 334 (1307); İbû Davûd, “Menâsik”, 79 (1983); Nesâî, “Hac”, 224 (3067); İbn Mâce, “Menâsik”, 74 (3049-3050); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XX, 89 (37296); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 159,160; Tahavî, *Şerhu maâni’l-âsâr*, II, 237; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 232-233 (9624-9629).

¹³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XX, 89 (37297); Tahavî, *Şerhu maâni’l-âsâr*, II, 235.

¹⁴ İbn Mâce, “Menâsik”, 74 (3052); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XX, 89 (37299); Tahavî, *Şerhu maâni’l-âsâr*, II, 236-237; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 233-234 (9630-9631).

¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XX, 89 (37298); Tahavî, *Şerhu maâni’l-âsâr*, II, 236.

¹⁶ Abdullah b. Muhammed el-Basrî, “*İtmamu’l-Hacc beyne (huzû anni) ve (ifal ve-lâ harac)*”, <https://www.alukah.net/sharia/0/27378/> Erişim: 10.12.2023; Abdullah b. Abdullah el-Muslih, “*Mefhûmu ifal ve-lâ harac fi’l-menâsik*”, <https://www.almosleh.com/ar/13180>; Erişim: 10.12.2023.

Sözlükte “büyük ihtiyaç, savuşturulamaz zorluk ve sıkıntı” anlamındaki “zaruret” fıkıh terimi olarak, kişiyi dinî yasakları ihlâl etmekle karşı karşıya bırakan ve ancak bu şekilde savuşturulabilen ciddi özür/mazeret halini ifade eder. Öyle ki yasağa uyulması durumunda hayat hakkı başta olmak üzere zarûriyyât denilen beş temel haktan birinin tamamen ortadan kalkması ya da telâfisi mümkün olmayacak şekilde zarar görmesi söz konusu olacaktır.¹⁷

2.“Lâ harac/hiçbir sakınca yok” şeklindeki ruhsat ifadesi, Kurban Bayramının birinci günü taş-kurban-traş sırasına uymayan kimseye verilen nebevî ruhsattır. Hanefilere göre bu ruhsat, sadece veda haccında bulunan ama hac hakkında yeterli bilgisi olmayan kişilere verilen geçici bir ruhsattır. Şafiî ve Hanbelilere göre bu nebevî ruhsat, sadece Kurban Bayramının birinci günü Mina’da taş-kurban-traş sırasına uymayan kimselere tanınan bir ruhsattır. Haccın diğer vaciplerinde böyle bir ruhsat yoktur.

Ebu Cafer et-Tahavî *Şerhu maani'l-âsâr'da* “lâ harac/hiçbir sakınca yok” ifadesinin yer aldığı onbeş ayrı rivayeti zikretmiş ve hadislerden çıkarılabilecek neticeleri zikretmiştir. Tahavî’ye göre; Ebu Said el-Hudrî hadisinde beyan edildiği gibi, Allah Rasûlü (s.a.v) soru soranlara hac menasikini öğrenmelerini emretti. Zira onlar haccı iyi bilmiyorlardı. Bu durumda Allah’ın onlardan kaldırdığı güçlük ve darlık, hac menasikini bilmemeleri sebebiyle idi.¹⁸

B.Hacda ruhsat mı azîmet mi dikkate alınmalı?

Hac ibadeti hakkında fetva verebilmenin en önemli şartı, hac konusunda yeterli teorik bilgi ve birikime sahip olmak, ikinci şart ise bu ibadeti yerinde defalarca bizzat yaşamak yani haccı pratik olarak uygulamaktır. Hac ibadetini farklı mevsimlerde, farklı gelişmelerle zaman zaman kolay, ama zaman zaman zor şartlarda defalarca bizzat yaşayan biri sıfatıyla; hac ibadetinde verilen ilmî ruhsatlardan yararlanmanın bazen “lüzumlu” değil, “elzem” olduğu görüşündeyim.

Mekke Ümmü'l-Kura Üniversitesi'nde Yüksek Lisans ve Doktora için bulunduğum 1978-1994 yılları arasında her yıl görev yaptığım hac organizasyonlarında ve irşad görevlisi olarak bulunduğum daha sonraki hac mevsimlerinde sıcak ve soğuk aylarda farklı şartlarda yirmi ayrı hac pratiği yaşadım. Hac mevsimindeki fiilî müşahedelerime göre hac ibadetinde ruhsatlardan yararlanmanın bir tercih değil, bir zorunluluk olduğu düşünüyorum. Ancak bununla beraber genç, sağlıklı ve istekli olanlar için âdâbına ve sünnetlerine uygun hac imkân ve fırsatlarının sağlanması gerekir, düşüncesindeyim.

Bu konuda en önemli istinadım, Medine’de mukim olması vesilesiyle hac ibadetini ailece ve defalarca edâ eden, icazetiyle şereflediğim, ilim, irfan, takva

¹⁷ Halit Çalı, “Zaruret”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013; XXXXIV, 141).

¹⁸ Tahavî, *Şerhu maâni'l-âsâr*, II, 237.

ve ihlas erbabı, yaşayan değerli hadis üstadı Halepli Muhammed Avvame hocamızın hac hakkındaki mutedil fetvalarıdır.

Zira “Allah azîmetlerin yapılmasını sevdiği gibi, ruhsatların da yapılmasını sever”.¹⁹ hadisi, bize dinî ölçülere uygun olarak verilen ilmî ruhsata uymanın da Allah’ın rızasına uygun olacağına işaret etmektedir. Yaşlı, engelli, hasta, bitkin, mazeretli, sağlık görevlisi, kurban görevlisi, çoban, hasta refakatçisi ya da resmî görevli olan hacı adayının ilim erbabı tarafından belirlenen ilmî ruhsatlardan yararlanmasında ve haccın asgarî şartlarını taşıyarak bu ibadeti yerine getirmesinde herhangi bir mahzur yoktur.

Ancak hac ibadetini açıklama sadedinde söze “ruhsat ve kolaylık” ifadesiyle başlamak yerine, önce sünnet ve âdâbına uygun “mükemmel” haccın açıklanması, ruhsat ve kolaylık ifadelerinin “meşrû ve şartlı izin” olduğunun vurgulanması daha isabetli olacaktır.

Her yıl Mekke ve Medine’de bir önceki hac mevsiminden farklı olarak sosyal, siyasî, iktisadî durum ve sağlık alanında yeni gelişmeler yaşanmaktadır. Bu gelişmeler, haccın ana prensipleri çerçevesinde ondört asırlık ilmî birikim ışında süratli bir şekilde değerlendirilmekte; ulaşım, iletişim ve sağlık sorunlarına yönelik pratik önlemler ve çözümler ortaya konulmaktadır.

2018 ve 2019 yıllarında dünya çapında yaşanan corona virüs salgın hastalığı sebebiyle, hac ibadeti yapılamamış, daha sonraki yıllarda da bilinen hac mevsimindeki uygulamalar tamamen değişmiş, geçici kurallar konulmuştur.

Hacıların farklı yaşları ve farklı sağlık durumları dikkate alındığında genç, dinamik, azimli, sağlıklı ve istekli hacı adayının azîmet yolunu tercih etmesi onun hakkıdır. Türkiyede hacca giden yüzbine yakın hacının organizasyonunda “tek tip kolaylık programı” tercih edildiğinde bu ibadeti azîmetle yerine getirmek isteyenlerin psikolojik ve manevî tatmini göz ardı edilmiş olmakta ve hac organizasyonu sorumluları gereksiz yere manevî sorumluluk yüklenmektedir.

Gelişen şartlara göre yeniden adım adım incelenmesi ve araştırılması gereken hac ibadetiyle ilgili yüzlerce fetva verilmiştir. Burada sadece Müzdelife ve Mina görevleriyle ilgili fetvalar, genel hatları itibariyle ele alınacaktır.

III. Müzdelife Vakfesi Bağlamında Fetvaların Güncelleştirilmesi

Bilindiği gibi; Arafe günü güneşin batmasından itibaren hacılar Arafat’tan ayrılmakta ve Müzdelife’ye intikal etmektedirler. Akşam ve yatsı namazlarını cemaatle Müzdelife’de eda eden hacılar, Mina’da cemrelere atmak üzere taş toplamakta ve geceyi Müzdelife’de istirahatle geçirmektedirler. Müzdelife’de

¹⁹ Hadis sahihtir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 108; İbn Hibban, *Sahih*, (*el-İhsan bi-tertib Sahih İbn Hibban*, haz. Alacddin Ali b. Belban el-Farisi, thk. Şuayb el-Arnaüt, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1. bsk, 1407/1987; II, 69 (354); Taberani, Ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb, *el-Mu’cemü’l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Dâru’s-Sumayî, Riyad, I. bsk., 1415/1994; XI, 323 (11880).

sabah namazı ilk vaktinde kılınmakta, ardından ayakta vakfe duası okunmakta ve oradan Mina'ya intikal edilmektedir. Müzdelife'de yapılması istenen hac menasiki budur.

Müzdelife vakfesi, alimlerin icma ile hac menasikindedir, vaciptir. Ancak çobanlara, sıkaye (su dağıtma) hizmeti ile meşgul olanlara ve gece kalamayacak derecede bitkin olan hanımlara ve çocuklara izin verilmiştir. Hz. Peygamber'in hanımı Sevde bt. Zem'a ve Ümmü Seleme validemize, İbn Abbas gibi çocuklara Müzdelife'de erken ayrılma izni verdiği bilinmektedir.²⁰ Ümmü Habibe validemiz de Müzdelife'de erken ayrılanlardandı.²¹

Abdullah b. Ömer'in aile halkından gece beklemeye tahammül edemeyecek olanları Müzdelife'den erken gönderdiği ve Allah Rasûlü bu konuda ruhsat vermiştir, dediği rivayet edilmektedir.²² Esmâ bt. Ebûbekr es-Sıddık, çocuklarıyla birlikte Müzdelife'den erken ayrılmış, Allah Rasûlü'nün (s.a.v) kadınlara izin verdiği söylemiştir.²³ Ama Hz. Âişe validemiz Müzdelife'den erken ayrılmak için izin istememiş, "Keşke ben de o gece Müzdelife'den erken ayrılmak için Allah Rasûlü'nden izin isteseydim", demiştir.²⁴

Hastalar, hasta yakınları ve meşru mazereti olanların Müzdelife'ye kısa süreli uğramaları yeterli görülmüş, sabah namazını beklemeden vakfeyi erken yaparak Müzdelife'den ayrılmalarına Allah Rasûlü (s.a.v) tarafından ruhsat verilmiştir. Bu izin, meşru mazereti olanlara verilen "özel izin" olarak değerlendirilmiştir.²⁵

Her adımı inceleme ve araştırma konusu olan hac ibadetinin en çetin kısmı, Müzdelife ve Mina'da geçmektedir. Arafat dönüşü bayramın birinci günü sabah namazından sonra vakfe yapabilmek için Müzdelife'de geceleme ve konaklama durumu, günümüzde de hâlâ bir problem olarak devam etmektedir. Zira Müzdelife, bugünkü şartlarda bayram gecesinde milyonları bağrında ağırlayacak imkân ve kapasiteye sahip değildir.

Yazları ılık bir iklimde geceleme için müsait olan Müzdelife, kış aylarında zaman zaman soğuk ve sert hava şartları, fırtına ve sağanak yağmur sebebiyle

²⁰ Buhârî, "Hac" 98 (1677,1678,1680); Müslim, "Hac" 293-295 (1290); Ebû Davûd, "Menâsik", 66 (1939-1942); Tirmizî, "Hac" 58 (892, 893); Nesâî, "Hac", 222, 223 (3065,3066); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 200-201 (9508-9514); İzzeddin b. Cemâa el-Kinanî, *Hidayetü's-sâlik il-el-mezahibi'l-erbaa fi'l-menâsik*, thk. Nureddin İtr, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, I, bsk., Beyrut, 1414/1994; III, 1053-1055; Zafer Ahmed el-Usmânî et-Tehânevî, *İlâü's-sünen*, İdarretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçi, ts; X, 136.

²¹ Müslim, "Hac" 298-299 (1292).

²² Buhârî, "Hac" 98 (1676); İbn Mâce, "Menâsik", 62 (3025, 3026); Malik, *Muvatta*, "Hac" 56, (171); İzzeddin b. Cemâa, *Hidayetü's-sâlik*, III, 1052; Tehânevî, *İlâü's-sünen*, X, 142.

²³ Buhârî, "Hac" 98 (1679); Müslim, "Hac" 297 (1291); Malik, *Muvatta*, "Hac" 56, (175); İzzeddin b. Cemâa, *Hidayetü's-sâlik*, III, 1054.

²⁴ Buhârî, "Hac" 98 (1681); Müslim, "Hac" 293-295 (1290); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 201 (9514); Tehânevî, *İlâü's-sünen*, X, 135.

²⁵ Nureddin İtr, *el-Hacc ve'l-Umre fi'l-fikhi'l-islâmi*, 5. bsk., 1416/1995; s. 97.

gecelemeye uygun olmamaktadır. Bu çeşit olumsuz şartlarda veya kişiye özel zarurî olumsuz sağlık şartlarında Hz. Peygamber'in mazereti olanlar için verdiği özel Müzdelife ruhsatı dikkate alınmış, vacip olan vakfe için Müzdelife'de "kısa bir süre" bulunmayı yeterli gören fetvalar verilmiştir. Ancak daha sonra maalesef bu fetvalar genelleştirilmiştir.

Hacılara pratik kolaylık gösterilmesi amacıyla "tek tip program" uygulanarak hacıların tamamının Müzdelife'de kısa bir süre bekleyip sabah namazı sonrasında yapılması vacip olan vakfeyi gece yapmaları ve ardından Müzdelife'den gece yarısı ayrılmaları, vacip olan vakfe ibadetinin öne alınması sebebiyle hac organizasyonlarına duyulan güven duygusunun kaybına yol açmakta ve hac organizasyonlarının "manevî sorumluluk" yüklenmesine sebep olmaktadır.

Oysa bu durum, programda çeşitlilikle çözümlenebilir. İklim şartları müsaitse, hacının sağlık durumunda problem yoksa, imkân ve fırsat varsa, kısaca zorunluluk yoksa Müzdelife vakfesinin sabah namazından sonra yapılması, gerekse yere "cevaz" fetvasına başvurulmaması tercih edilmelidir.

IV. Mina Görevleri Bağlamında Fetvaların Güncelleştirilmesi

Mina'da Arafat öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı program uygulanmaktadır. Birinci Mina programı, Zilhicce ayının sekizinci günü (Terviye günü) uygulanmakta; ikinci Mina programı ise Arafat dönüşü bayram günlerinde uygulanmaktadır. Bayram günlerinde uygulanan Mina programına göre bayramın ilk üç günü Mina'da değerlendirilmekte ve Mina ibadetleri belirli bir program çerçevesinde yürütülmektedir.

A. Arafat Öncesi Terviye Günü Mina görevleri

Arafat öncesi Terviye günü Mekke'de ihrama girip öğleden önce ihramlı olarak Mina'ya intikal etmek; o gün öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazını Mina'da kılmak, geceyi Mina çadırlarında geçirdikten Arafat günü sabah namazını Mina'da kıldıktan sonra Arafat'a intikal etmek sünnettir.²⁶

Ancak terviye günü bu sünnetin yapılmayıp Mina'ya hiç uğramaksızın doğrudan Arafat'a gitmek de caizdir. Zira Ebu Davud, Tirmizî ve Nesaî'nin *Sünen*'lerinde yer alan bir hadise göre Urve b. Mudarris radiyallahu anh Arafat öncesi Mina'ya hiç uğramadan doğrudan Arafat'a çıkmış, Hz. Peygamber (s.a.v) onun bu durumunu kabul etmiştir. Peygamberimiz (s.a.v) Urve'ye şöyle buyurmuştu: "*Kim bizimle birlikte bu namaza erişirse, Arafat'a bundan önce*

²⁶ Mergînaî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebîbekr b. Abdil-celîl el-Fergânî, *el-Hidaye şerhu'l-Bidâye*, II, 161; İzzeddin b. Cemâa, *Hidayetü's-sâlik*, III, 973; Rahmetullah es-Sindî el-Mekkî, *Lûbabü'l-menâsik ve ubabü'l-mesâlik*, thk. Abdurrahim b. Muhammed Ebîbekr, 2.bsk., Dâru Kurtuba, Beyrut, 1421/2000, s. 133; İtr, *el-Hacc ve'l-Umre*, s. 126; bkz. Celaleddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, *Şerhu'l-Minhâc*, Matbaatü Muhammed Ali Sabîh, Kahire, 1368; II, 121; İbn Kudâme, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî, *el-Mugni*, Daru'l-Menar, 3. bsk., 1367; III, 506.

gece veya gündüz gelirse hacı tamam olur.”²⁷

Bu konuda Kurtubî'nin *el-Müfhim*'deki şu ifadesi dikkat çekicidir: “Bütün alimler terviye günü Mina'ya çıkma, orada geceleme ve oradan Arafat'a intikal etme konusunu “müstehab” olarak olarak görmüşlerdir. Ancak bunun yapılmamasında hiçbir mahzur yoktur. Mekke'den Arafat'a doğrudan intikal etme konusunda hiçbir sakınca yoktur”.²⁸

Seksenli yıllarda Türkiye hac organizasyonlarında bu müstehabın yerine getirilmesi amacıyla hacıların tamamı, genellikle terviye günü otobüslerle Mina'ya intikal eder, Arafe günü sabah namazından sonra Arafat'a intikal başlardı.

Doksanlı yıllardan itibaren Türkiye Diyanet Vakfı ve özel turizm şirketleri hac organizasyonları tarafından Arafat öncesi Mina'da oyalanmama, Arafe günü sabahı Arafat'a intikalde gecikmeme ve hac organizasyonu disiplini koruma adına Arafe gününden bir gün önce Mina'ya hiç uğramadan Mekke'den otobüslerle doğrudan Arafat'a intikal programı uygulanmaya başlanmıştır.

Genellikle özel küçük grupların Arafat öncesi Mina'da beş vakit namaz kılma sünnetini eda ettikleri de gözlenmektedir. Bu gruplar Terviye günü dört vakit namazı ve Arafe günü sabah namazını Mina'da kılmakta, Arafe günü sabah namazından itibaren yaya olarak ya da otobüslerle Arafat'a intikal etmektedirler. Zira öğle namazı Arafat'ta kılınacaktır.

B. Bayramın Birinci Günü Mina görevleri

Bayramın birinci günü Mina'da taş, kurban, tıraş ve geceleme şeklinde dört çeşit uygulamanın söz konusu olduğu bilinmektedir.

1. Cemre-i akabede taşlama

Kurban Bayramının birinci günü güneş doğduktan sonra Mina'da ilk görev, sadece Cemre-i Akabe'ye²⁹ fındık büyüklüğünde yedi taş atılmasıdır. Bayramın ikinci ve üçüncü günü ise öğleden sonra Cemre-i Ülä, Cemre-i Vustâ ve Cemre-i Akabe'ye yetiştir taş atılır.

Seksenli yıllarda özellikle bayram sabahı Mina'da Cemre-i Akabe çevresinde maalesef her yıl yüzlerce hacının ölümüyle sonuçlanan yoğun izdiham sebebiyle, Mekke-i Mükerrreme'deki ilim ve fetva meclislerinde cemre-i akabede taşlama konusu derinliğine sorgulanmıştır.

²⁷ Ebu Davud, “Menâsik” 69 (1950); Tirmizî, “Hac” 57 (891); Nesâî, “Menâsik” 211 (3043); Tehânevî, *İ'lâü's-sünen*, X, 132.

²⁸ Kurtubî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrahim, *el-Müfhim li-mâ üşkile min telhisi Kitabi Müslim*, thk. Muhyiddin Dîb Mestû vd, Daru İbn Kesir ve Daru'l-Kelimi't-Tayyib, 1.bsk., Beyrut, 1996; III, 331 (1094).

²⁹ *Cemre-i Akabe*, Kurban Bayramının ilk gününde Mina'da Şeytan taşlama özel programı çerçevesinde yedi taş atılan yerin ismidir. Bkz. M. Özgü Aras, “Cemre”, *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993; VII, 340.

İdarî ihmaller, bilinçsiz davranışlar ve yoğun izdihamdan dolayı seksenli yıllarda her yıl çok sayıda hacının ölümü sebebiyle bayramın ilk günü cemre-i akabede yapılan taşlamanın tamamen terk edilmesi şeklinde bir görüş ileri sürülmüştü.

Hac menasikinden bir ibadeti iptal etme yerine bunu kolaylaştırma düşüncesi teklif edilmiş, bazı ilim adamlarının ortaya attığı teknik imkânların kullanılması ve Cemerat bölgesinin genişletilmesi şeklindeki bu ikinci görüş, Suudi Arabistan Krallığı tarafından tercih edilmiştir. Bu projeye göre büyük masraf yapılarak cemre-i akabe civarı açılmış, cemrelerde taşlamanın kolaylaştırılması amacıyla Mina'da geniş ve uzun köprüler, üç kat büyük cemerat binası yapılmış, aynı zamanda güvenlik görevlilerinin sayılarının artırılması ve önceki yıllara göre daha disiplinli davranmaları sebebiyle cemrelerdeki taşlama görevi, doksanlı yıllardan itibaren “sorunsuz” olarak gerçekleştirilmiştir. Taşlamanın terk edilmesi şeklindeki “kolay fetva” yerine, “teknik imkânların kullanılması fetvası” daha isabetli olmuştur.

2. Taş-Kurban-Tıraş Sıralaması

Kurban Bayramının birinci günü cemre-i akabeye yedi taş atılır. Sonra kurban kesilir, ondan sonra traş olunarak ihramdan çıkılır. Bu sıraya uymak, Hanefilere göre “*Hac ibadetinizi benden alın*” hadisine göre vaciptir. Asıl olan ve tavsiye edilen uygulama bu sıraya uyulmasıdır. Bu sıraya uyulmaması Hanefilere göre ceza kurbanını gerektirmektedir.³⁰

Zira Enes b. Malik hadisine göre Hz. Peygamber (s.a.v) -bayramın birinci günü- Mina'ya geldi. Önce Cemre-i Akabeye taş attı. Ardından Mina'da kaldığı yere geldi. Kurbanı kesti. Sonra berbere “al” dedi. Önce başının sağ tarafını sonra sol tarafını traş ettirdi.³¹ Sahabe-i Kiram da bu şekilde hareket ettiler. Ancak bedevilerden bazıları fark etmeden bu sıraya dikkat etmediklerini, ne yapmaları gerektiğini Hz. Peygambere söylediler. Hz. Peygamber (s.a.v) de onlara “*Lâ harac/hiçbir sakınca yok*” diye cevap verdi.

Tehânevî diyor ki: “Fıkıh Usûlünde (fâ) harfi aslında sıralama için kullanılmaktadır. Böylece bu hac menasikinin bu sırayla yapılması sabit olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) önce cemre-i akabe'ye taş attığı, ardından kurban kestiği, onun ardından traş olduğu konusunda hiç kimse ihtilaf etmemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v), “*Hac ibadetinizi benden alın*” buyurmuştur. Bu da bayramın birinci günü emredilen -sıralamanın vacip olmadığına dair delil olmadığı sürece- vacip olduğuna delildir.”³²

³⁰ Huseyn b. Muhammed Said b. Abdilgani el-Mekki el-Hanefî (ö.1366/1947), *Haşiyetü İrşadü's-sâri ilâ Menasiki'l-Mullâ Ali el-Kari*, thk. Muhammed Talha Bilal Ahmed Menyar, Müessesetü'r-Reyyan, 1. bsk., Beyrut, 1420/2009; s. 507; Itr, *el-Hacc ve'l-Umre*, s. 114.

³¹ Müslim, “Hac” 323 (1305); Ebu Davud, “Menasik” 79 (1981); Tirmizî, “Hac” 73 (892) Tehânevî, *İ'lâü's-sünen*, X, 157.

³² Tehânevî, *İ'lâü's-sünen*, X, 157.

Malikî, Şafîî ve Hanbelî mezheplerine göre de bayramın birinci günü taş-kurban- traş sırasına uyulması gerekir ama bu sıralama, “*Lâ harac/hiçbir sakınca yok*” hadisine göre vacip değil, sünnettir, dolayısıyla ceza gerekmez.

Mîna’da bir milyona yakın kurban kesiminin tamamının bayramın ilk günü tamamlanamaması sebebiyle birçok hacının henüz kurbanları kesilmeden tıraş olarak ihramdan çıkma zorunda kalması, dolayısıyla İmam Ebu Hanîfe’ye göre vacip olan “taş-kurban-traş” sırasına uyulmaması problem olarak devam etmektedir.

Bu durum zaman zaman Veda Haccındaki “*Lâ harac/hiçbir sakınca yok*” hadisi ile açıklanmaktadır. Oysa bu hadis, Hanefilere göre Veda haccında hac hakkında yeterli bilgi sahibi olmayanlara özel, “geçici bir izin” olarak kabul edilmektedir.

İmam Şafîî’ye göre; Bayramın birinci günü taş-kurban-traş sırasına uymamak caizdir, bu sıraya uymayana bir günah yoktur. Bu hadis sebebiyle ve “*Lâ harac/hiçbir sakınca yoktur*” şeklindeki ifadenin genel bir ifade olması sebebiyle fidye de gerekmez. Bu görüş, aynı zamanda Atâ b. Ebî Rabah, Tavus b. Keysan ve Mücahid b. Cebr’in görüşüdür.

Nevevî diyor ki: Bayramın birinci günü taş atmadan traş olan kimseye ceza kurbanı gerekir, görüşü; İmam Ebu Hanîfe ve İmam Malik’in görüşüdür. Said b. Cübeyr, Hasen el-Basrî, İbrahim en-Nehaî ve Katâde’ye göre de taş-kurban-traş sırasına uymayan kimse ceza kurbanı kesmelidir. Ebu abdillah el-Mazerî, İmam Malik’e göre fidye yoktur, demiştir.³³

Bedreddin el-Aynî’ye göre; Hanefiler, bu görüşlerinde İbn Abbas’dan rivayet edilen; “*Haccında bazı emirleri öne alan ya da erteleyen kimse bu sebeple ceza kurbanı kesmelidir*”, şeklindeki rivayeti delil olarak almışlardır. Hadisteki; *Lâ harac/hiçbir sakınca yoktur*, ifadesinin yorumu şudur: Bu yaptığınız şeyin size günahı yoktur. Zira bunu bilgisizlikle yaptınız, sizin sünnete aykırı bir kastınız yoktur.³⁴

Hanefilerin bu konudaki delili, Abdullah b. Amr hadisinde nakledilen “*fark etmedim*” ifadesi, ya da Hz. Ali’nin rivayetindeki “*unuttum*” ifadesidir. Tahavî’nin Hz. Ali’den naklettiği rivayet şu şekildedir: Allah Rasûlü’ne (s.a.v) hacda bir adam: Ben -bayramın birinci günü- taş attım, farz tavafını yaptım ama traş olmayı unuttum. Ne yapmalıyım? diye sordu. Allah Rasûlü (r.a): “*Tıraş olabilirsin, hiçbir sakınca yok,*” buyurdu. Başka bir adam: Ben -bayramın birinci günü- taş attım, traş oldum, kurban kesmeyi unuttum. Ne yapmalıyım?

³³ Aynî, Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-karî*, thk. Muhammed Nasr Ebî Cebel, ed-Dâru'l-Âlemiyye, Kahire, 1. bsk., 1442/2020; II, 120-121.

³⁴ Aynî, *Umdetü'l-karî*, II, 120.

diye sordu. Allah Rasûlü (r.a): “Kurban kesebilirsin, hiçbir sakınca yok,” buyurdu.³⁵ Ebu Cafer et-Taberî³⁶ ve Bedreddin el-Aynî’ye göre³⁷; bu hadisin isnadı sahihtir.

Veda haccında bu soruları soran kimseler, genellikle ilk defa hacceden ve hac menasikini bilmeyen kimselerdi. Bu sebeple Allah onlardan günahı kaldırmıştı. Bunun delili de Tahavî’nin Ebu Said el-Hudrî’den rivayet ettiği şu hadistir: Allah Rasûlü (s.a.v) iki cemre arasında iken, taş atmadan traş olan adamın durumu sorulmuş; “Hiçbir sakınca yoktur” diye cevap vermiş; sonra da taş atmadan kurban kesen adamın durumu sorulmuş, yine “Hiçbir sakınca yoktur” diye cevap vermiş ve şöyle buyurmuştu: *Ey Allahın kulları! Allah sizden güçlüğü ve darlığı kaldırdı. Hac menasikini öğrenin. Çünkü bu sizin dininizden-dir.*³⁸

Üsame b. Şerik rivayetinde ise Hz. Peygamber’e o gün soru soranların hac menasikini bilmeyen bedeviler olduğu belirtilmektedir.³⁹

Doksanlı yıllardan bu yana Cidde’deki İslam Bankası organizasyonu ile Mina’da uygulanan Vekâletle Kurban Kesim ve Değerlendirme Projesi, her geçen yıl bir önceki yıla göre daha modern metotlarla sağlığa uygun şekilde daha düzenli ve daha programlı olarak gerçekleştirilmekte, arzu eden hacılara kurban eti verilebilmekte, derin dondurucularda korunan kurban etleri yoksul Afrika ülkelerine gönderilmektedir. Oysa seksenli yıllarda Mekke’de hac mevsiminde kesilen ve hacılar tarafından alınmayan kurbanların büyük bir kısmı ne yazık ki yakılıyor, bir kısmı ise çöle gömülüyordu.

Bu konuda gerekli tedbirlere başvurulup, kurban kesimi daha hızlı ve daha düzenli bir şekilde gerçekleştiğinde bu konuda diğer mezheplerden alınan; “Bayramın ilk günü taş-kurban-traş konusunda sıraya uyulmayabilir,” fetvasına gerek kalmayacaktır.

3. Bayramın ilk iki gecesini Mina’da geceleme

Kurban Bayramının ilk iki gecesini Mina’da geceleme, Hanefilere göre sünnet; Şafîî, Malikî ve Hanbelilere göre vaciptir.⁴⁰ Hz. Peygamber’in (s.a.v) sikaye

³⁵ Tahavî, *Şerhu ma’âni’l-âsâr*, II, 237.

³⁶ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid el-Bağdâdî, *Tehzîbü’l-âsâr*, (Müsnedü İbn Abbas) thk. Mahmud Muhammed Şâkir Matbaatü’l-Medenî, Kahire; I, 224.

³⁷ Aynî, Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Nuhabü’l-efkâr*, X, 144; bkz. Aynî, *Umdetü’l-karî*, II, 121.

³⁸ Tahavî, *Şerhu ma’âni’l-âsâr*, II, 237. Bu hadis hakkında Aynî, *Nuhabü’l-efkâr*’da (X, 147); “Senedinde İhaccac b. Ertâ bulunmaktadır. Onda zayıflık vardır,” demiştir. İbn İacer, *Takrîbü’l-Tehzîb*’de (s. 152) İhaccac hakkında; “Fakihlerden biridir, sadıktır, hata ve tedlisi çoktur”, demiştir. Hadis “hasen-ligayrihi” derecesindedir.

³⁹ Tahavî, *Şerhu ma’âni’l-âsâr*, II, 237.

⁴⁰ İzzeddin İbn Cemaa, *Hidayetü’s-sâlik*, III, 1214-1215; Hüseyin b. Muhammed el-Mekki, *Haşiyetü İrşâdi’s-Sârî*, s. 104; İtr, *el-Hacc ve’l-Umre*, s. 126.

(hacılara su dağıtması) hizmeti sebebiyle sadece amcası Abbas’a Mina gecelerinde Mekke’de kalma izni vermesi⁴¹ geceleminin önemini göstermektedir. Hz. Ömer: “Hacılardan hiç kimse Mina gecelerinde Akabe gerisinde gecelemezin,” demiştir.⁴² Abdullah b. Ömer’e bayram gecelerini Mekke’de geçirme sorulduğunda; “Allah Rasûlü (s.a.v), Mina’da geceledi ve orada kaldı”⁴³ diye cevap vermiştir.

Kurban Bayramının ilk iki gecesini Mina’da geçirme sünneti, seksenli-doksanlı yıllarda Mina’da Türkiye hacılarına tahsis edilen çadırlarda büyük oranda uygulanıyordu. Ancak bu sünnet, son yıllarda ülkemiz hac organizasyonlarının büyük çoğunluğu tarafından ihmal edilmektedir.

Oysa Mina’daki çadırlar, günümüzde her açıdan çok daha konforlu şekilde hacıların hizmetine sunulmaktadır. Bugünkü şartlarda arzu eden özel gruplar için Mina’da geceleme konusunda pek fazla zorluk yoktur. Mina’da su ve yiyecek sorunu yaşanmamakta, özellikle Müzdelife ve Mina’da geceleleyenler gerekirse Mina hastanesinde tedavi olabilmektedirler.

Otellerdeki konaklama çeşitliliği gibi, Mina’da geceleme konusunda da “çeşitlilik” düşünülebilir. Haccı sünnet, âdâb ve incelikleriyle daha iyi yaşamayı arzu eden özverili ve sağlıklı hacılar ve özellikle gençler için “pozitif ayrımcılık” yapılarak özel Mina Geceleme Grupları oluşturulabilir. Bu durum hacılar arasında ayrımcılığa sebep olmayacağı gibi, ciddi sağlık sorunları olmayanlar için problem teşkil etmeyecektir.

V. Sonuç

Zikri geçen her iki sahih hadis de dikkate alınarak azîmet ve ruhsatlarla birlikte yerine getirilen hac ibadetinde gayet tabii *fikhu’l-meâlât* (muhtemel sonuçların dikkate alınması) ve *fikhu’l-makasid* (asıl maksatların dikkate alınması) ilkeleri göz önünde bulundurulmalı; can sağlığı, can güvenliği, ibadetin kolaylaştırılması ve haccın huzur içine yapılması prensiplerine öncelik verilmelidir.

Bununla birlikte her ibadette olduğu gibi hac ibadetinde de Allah rızasını kazanmanın vazgeçilmez bir gaye olduğu gerçeği unutulmamalı; bu ibadetin farz, vacip, sünnet ve âdâbıyla yerine getirilmesi için gerekli önlemler alınmalı, ruhsat ve azîmet dengesi gözetilmelidir.

İmkân ve fırsatların giderek arttığı günümüzde “kolaylaştırma” ilkesi yanında hac ibadetinin “daha anlamlı” ve “sünnete daha uygun” yerine getirilebilmesi için gerekli ferdi ve resmî özveriden kaçınılmamalı; insanî, idarî-hukukî sorumluluk yanında vicdanî-manevî sorumluluk da dikkate alınmalıdır.

On binlerce hacının huzur içinde yapacakları hac ibadetine vesile olmak

⁴¹ Buhârî, “Hac” 133 (1743-1745); Müslim, “Hac” 346 (1315).

⁴² Malîk, *Muvatta*, “Hac” 70, (209).

⁴³ Ebû Davûd, “Menâsik”, 75 (1958).

gibi müstesna bir göreve dolayısıyla yüksek manevî derecelere talip olanlar, her hac mevsiminde bir önceki hacca göre maddî ve manevî açıdan “daha kaliteli” bir program uygulama arzusu ve amacını taşımalıdır.

Teklifimiz; hac ibadetinin ibadet, sağlık ve seyahat açısından mükemmel bir şekilde eda edilebilmesi için eğitim ve irşad amaçlı Hac Akademisi kurulması; hac kayıtları, hacdan en az dört ay öncesinde kesinleştiğine göre; hac rehberleri ve kafile başkanlarının hac fıkhı, hac yolculuğu ve hacda uyulması gerekli sağlık kuralları konularındaki eğitimin, “Hac Akademisi”nin ehil ve deneyimli elemanları tarafından yoğun ve programlı bir şekilde verilmesi ve hac ibadetinin her açıdan arzulan şekilde edâ edilmesidir.

Bu konuda tek dileğimiz, ihrama girerken niyette ifade ettiğimiz; Rabbimizin haccı kolaylaştırması ve kabul etmesi dileğidir.

“Hac Fetvalarının Güncelleştirilmesi ya da Hac İbadetinizi Benden Alın’ ve Hiçbir Sakınca Yoktur’ Hadisleri Arasındaki İnce Çizgi”

Özet: Hac ibadeti, İslam coğrafyasının seçkin temsilcileri tarafından yerine getirilen programı hassas, kuralları net, çok yönlü, disiplinli ve dinamik bir ibadettir. Hac ibadetinde sağlık, seyahat, gıda, konaklama, ulaşım ve güvenlik konularının önemli olması kadar haccın manevî ikliminden azamî yararlanılması, İslam kardeşliğinin ve ümmet bilincinin güçlendirilmesi adına hacıların hac ibadeti öncesi ve hac ibadeti esnasında bilgi ve duygu yüklü programlarla bilgilendirilmesi ve şuurlandırılması da çok önemlidir. Bu müstesna ibadetin istenen ve emredilen şekilde yerine getirilmesi temel arzu olmakla birlikte; bu durum zaman zaman sert iklim şartları, zaman zaman sağlık sorunları ve ulaşım problemleriyle zorlaşmaktadır. Hac fetvalarındaki ilke ve prensipler gerçeklikle çatıştığında fetvaların güncelleştirilmesi söz konusu olmaktadır. Hac ibadeti söz konusu olduğunda özellikle uygulamada iki hadis, sık sık gündeme gelmektedir. Birinde “*Hac ibadetinizi benden alın.*” ifadesiyle haccın belirlenen kurallara uygun bir ibadet olarak yerine getirilmesine vurgu yapılırken; veda hacında özellikle Mina’da Hz. Peygamber’in kendisine sorulan pek çok soruya cevap olarak verdiği; “*Lâ harac/Sakınca yok,*” hadisinde ise kolaylık gösterilmesi söz konusudur. Hac ibadetinde verilen ilmi ruhsatlardan yararlanma, bazen “lüzumlu” değil, “elzem” olmaktadır. Zira “*Allah azimetlerin yapılmasını sevdiği gibi, ruhsatların da yapılmasını sever,*” hadisi, bize dinî ölçülere uygun olarak verilen ruhsatı işlemenin de Allah’ın rızasına uygun olacağına işaret etmektedir. Yaşlı, engelli, hasta, bitkin ve mazeretli hacı adayının ruhsatlardan yararlanmasında ve haccın asgarî şartlarını taşıyarak bu ibadeti yerine getirmesinde herhangi bir mahzur yoktur. Ancak yaş ve sağlık durumu müsait olanlar hakkında uygulama çeşitliliği söz konusu olmalıdır. Makalede; hac ibadetinde özellikle en yoğun hac görevlerinin bulunduğu Arafat, Müzdelife ve Mina programındaki güncel uygulamalarla ilgili ruhsat ve azimet görüşleri değerlendirilmekte ve pratik çözüm yolları araştırılmaktadır.

Atf: Halil İbrahim KUTLAY, “Hac Fetvalarının Güncelleştirilmesi ya da Hac İbadetinizi Benden Alın’ ve Hiçbir Sakınca Yoktur’ Hadisleri Arasındaki İnce Çizgi” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XXI/2, 2023, pp. 265-278.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Âfiyet, Mu’âfât, Yakînî îman, Âfiyet talebi.